

Пад белымі крыламі

Не такая і простая гэта птушка – бусел

Рэдка хто з нас падчас загарадных вандровак упусціць магчымасць, каб па дарозе не акінуць позіркам буслянку. І хоць на вясковым прыволлі іх нямала, кожная такая сустрэча ўзнімае настрой, гарманізуе думкі і намеры, напайняе аптымізмам і ўвогуле робіць жыццё прыгажэйшым... Да таго ж у народзе існуе нямала прыкмет, што сузіранне белых буслоў у гняздзе – да шчасця, згоды, ладу, паразумення і дабрабыту ў сям'і. І як пасля ўсяго гэтага магчыма ігнараваць такую чароўную птушку?!

Зазірнуўшы ў энцыклапедыю, можна даведацца, што бусел з'яўляецца не толькі адным з прыродных сімвалаў нашай краіны, але і народным талісманам і абярэгам. Гэты «статус» замацаваўся за велічнай птушкай адносна нядаўна дзякуючы найперш людзям творчых прафесій. І тут адразу прыходзіць на ўспамін выраз «зямля пад белымі крыламі», якім надзяліў Беларусь наш шануюны класік Уладзімір Караткевіч. Натхняліся белым буслам, надалі яму асаблівы імідж многія беларускія пісьменнікі, а таксама мастакі і музыкі. Так і пайшло, што птушка гэтая ўзляцела вельмі высока, стаўшы адметнай візітоўкай нашай Радзімы.

Зрэшты, беларусы сябруюць з бусламі здаўна. Існуе нямала легенд і паданняў, якія ўслаўляюць гэтых птушак, робяць іх неад'емнай часткай чалавечага жыцця і побыту. Толькі адно народнае павер'е, што буслы прыносяць дзяцей, чаго варта! Відаць, таму нашы продкі і задобрывалі іх, «запрашаючы» сяліцца побач: уладкоўвалі на дахах пабудовы колы ад вазоў і старую барану, бо лічылі, што птушынае гняздо абавязкова прынясе ў сям'ю шчасце і спакой. Нездарма ж у народзе кажуць: дзе бусел вядзецца, там шчаслівае месца. Многія людзі прытрымліваюцца правіл гасціннасці ў адносінах да крылатага сімвала Беларусі і цяпер, аб чым зусім не шкадуецца, бо бусел сапраўды як добры сусед.

Між тым птушка вядзе адметнае і пэўным чынам цікавае жыццё. Так, калі жаўранкаў мы называем вестунамі вясны, то буслоў з поўнай верагоднасцю павінны вітаць як прадказальнікаў стабільных сонечных дзён. Яны вяртаюцца з выраю акурат напярэдадні

надыходу працяглага цяпла, калі адтае зямля і прачынаюцца ад зімовага сну розныя кузуркі, каб тут жа трапіць на бусліны абедзенны стол. Праўда, часам нябесная канцылярыя ўводзіць усіх у зман: нечакана падкідвае снегу і зноў пакрывае ледзяной скарынкай стаўкі і лужыны. Тады белыя сутулаватыя постаці буслоў у аблепленых мяцельнай трухою гнёздах замест замілавання выклікаюць толькі жаль. Але гэта часова. Як толькі сонца адваёўвае свае правы, грацыёзныя птушкі праяўляюць надзвычайную актыўнасць, наладжваюць шлюбныя канцэрты з танцамі і гучным клекатаннем, пасля па чарзе выседжваюць яйкі.

Прылёт буслоў с выраю прадказвае стабільнае сонечнае надвор'е.

Існуюць у буслоў і свае законы. Звычайна яны ўтвараюць шматгадовы шлюбны саюз. З году ў год пары ў асноўным аддаюць перавагу аднаму і таму ж гнязду. Першым з выраю вяртаецца самец. Ягоны клопат – падрамантаваць жылло, нанасіць сухой травы і пры неабходнасці абараніць свой сямейны ачаг ад якога-небудзь нахабніка: часцяком на ўжо гатовае гняздо квапяцца так званыя буслы-малалеткі, што ўпершыню вырашылі абзавесціся «жонкай». Праз тры-чатыры дні з'яўляецца гаспадыня і разгортваецца ідылія.

Аднак і ў бусліных сем'ях здараецца ўсялякае. Калі, напрыклад, адзін з партнёраў гіне пры пералёце, другі рэдка калі застаецца вольны, заводзіць новыя шлюбныя адносіны. Здараюцца і анекдатычныя выпадкі. Так,

у цешчынай вёсцы Пажэжын на Маларытчыне гады са два таму пачуў такую гісторыю. У сваё жытло на вулічным электраслупе вярнуўся з выраю «бусэнь». Як і належыць, ён хуценька асталяваўся і пачаў чакаць сяброўку. Але тая чамусьці доўга не прылятала. Затое на гняздзе цераз дарогу з'явілася адзінокая суседка, якая, відаць, падчас пералёту страціла свайго сужэнца. Стаміўшыся ў чаканні, наш «герой» паклікаў яе да сябе. Але тут падаспела жонка. Вядома ж, разыграўся скандал: саперніцы махалі крыламі, шыпелі адна на адну, дзяўбіліся. А няверны муж толькі наглядаў за гэтым збоку, чакаў, хто пераможа. У выніку адна з прэтэндэнтак (карая канкрэтна, праз птушыную мінусню вяскоўцы так і не разабраліся) вымушана была саступіць і перабазіравацца ў суседняе гняздо. Аднак на гэтым гісторыя не закончылася. Адзінокай буслісе не ўдалося адшукаць мужа, таму яна па-ранейшаму працягвала сімпатызаваць суседу, які ўрэшце стаў жыць на дзве сям'і. Прынамсі, птушаняты гадаваліся як у адным, так і ў другім гняздзе.

У Валожныне жыве птах-іншаземец, які нарадзіўся і быў акальцаваны ў Польшчы, пад Гданьскам.

А ўжо зусім рамантычны выпадак адбыўся ў Гродзенскім запарку. Да тамтэйшых чырвананогіх пастаяльцаў, якія праз траўмы не маглі лятаць і ўтрымліваліся ў адкрытым вальеры, завітаў бусел. Ён упадабаў адну з самак і настойліва пачаў клікаць узняцца

5 ФАКТАЎ

- Буслы спяць, стоячы на адной назе. Час ад часу яе мяняюць, не прачынаючыся.
- Існуе каля дваццаці відаў буслоў. У Беларусі гняздзяцца два – белыя і чорныя.
- У буслоў няма галасавога апарату. Яны не здольны ствараць гукі горлам, толькі характэрнае клекатанне – пастукванне адной часткі дзюбы аб другую.
- Па колькасці папуляцыі белага бусла Беларусь займае чацвёртае месца ў свеце пасля Іспаніі, Польшчы і Украіны.
- Буслянка можа ваżyць некалькі цэнтнераў. Рэкордная выяўленая вага – 500 кілаграмаў.

Шчаслівая сямейная пара

разам у неба. Нягледзячы на ўсе спробы, зрабіць тое яна так і не здолела. Тады на суседняй клетцы з драпежнымі птушкамі госць пачаў будаваць гняздо. Вядома, і туды бусліха трапіць не змагла. Затое ўсё лета яны правялі разам. У жніўні летуценнік падаўся ў вырай, і супрацоўнікі запарка нават не спадзяваліся, што ён вернецца. Аднак вясною ён прыляцеў, адшукаў каханую і стаў рамантаваць гняздо. Праўда, інстынкт узяў сваё, і неўзабаве там з'явілася новая гаспадыня, затым вывеліся і птушаняты. Але пры гэтым галантны бусел не забываў і сваю першую абранніцу, падкормліваў яе.

Такіх шчымлівых і не вельмі рамантычных бусліных гісторый загадчык лабараторыі арніталогіі Навукова-практычнага цэнтра па біярэсурсах Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі кандыдат біялагічных навук Ірына Самусенка ведае не адзін дзясятка. Яна мае надзвычай багаты вопыт па так званым навуковым суправаджэнні птушак – крылатых сімвалаў нашай краіны. Падзялілася з намі яшчэ адной цікавосткай: «У Валожынскім раёне на працягу амаль дваццаці гадоў мы назіраем за бусламі. І выявілі, што нашым «падапечным» у Валожныне з'яўляецца птах-іншаземец, які нарадзіўся і быў акальцаваны пад Гданьскам у Польшчы. Што яго прымусіла перамясціцца больш як на 800 кіламетраў на ўсход ад сваіх родных мясцін, застаецца загадкай. Магчыма, тут таксама замешана птушыная любоў – у далёкай Афрыцы ўпадабаў «паляк» нашу бусліху, і ўжо з выраю ён паляцеў за ёй у Беларусь...»

Якімі летуценнымі ні былі б адносіны буслоў між сабой у сямейных парах, гэтыя птушкі па-свойму жорсткія.

Стараннямі энергетыкаў буслы маюць новае жылло

Нярэдка яны выкідваюць з гнязда яйкі і нават маленькіх буслянят. Вучоныя звязваюць гэтую з'яву з неспрыяльнымі для птушак умовамі. Калі буслы бачаць, што не змогуць пракарміць увесь вывадак, а поўная кладка ў сярэднім

каля чатырох яек, яны пазбаўляюцца ад аднаго-двух, а то і болей птушанят. Як правіла, сярод «выкіданцаў» – хворыя і аслабленыя бусляняты. І нават калі чулівыя людзі вернуць іх у гняздо, бацькі зноў асудзяць іх на пагібель.

У Беларусі штогод гняздзіцца каля 22,5 тысячы бусліных пар.

Але калі год у плане харчавання складваецца паспяхова, буслы падаюць прыклад клапатлівага бацькоўства. Да выканання сваіх абавязкаў яны звычайна прыступаюць пасля таго, як у кладцы з'яўляецца другое яйка. Выседжваюць іх самка і самец па чарзе. Птушаняты знаходзяцца ў гняздзе дастаткова доўга і здзяйсняюць свой першы вылет не раней чым на пяцідзясяты дзень жыцця – у другой палове ліпеня – на пачатку жніўня. Дагэтуль дарослыя птушкі рэгулярна прыносяць ім корм. У першыя тыдні жыцця буслянят адзін з бацькоў пастаянна знаходзіцца на гняздзе: ахоўвае вывадак, у гарачае надвор'е захінае птушанят ад санцапёку, а ў слотнае – ад дажджу. Прыкладна два тыдні пасля першага вылету моладзь яшчэ харчуецца за бацькоўскі кошт. Пасля дарослыя буслы раптоўна адмаўляюцца прыносіць корм, і маладыя птушкі становяцца самастойнымі.

На Беларусі бусла называюць па-рознаму: бацян, буська, лялька, клекатун, чарнагуз...

Раз на дзесяць гадоў буслоў падлічваюць. Апошні падлік быў у 2014-м. Яго вынікі паказалі, што гэтых птушак у Беларусі становіцца больш – у параўнанні з папярэднім «перапісам» колькасць белакрылых птахаў узрасла на чатыры працэнты. Апошнім часам у нас штогод гняздзіцца каля 22,5 тысячы бусліных пар. Арэал іх рассялення неаднолькавы. Паводле размяшчэння месцаў гнездавання арнітолагі выдзяляюць на тэрыторыі нашай краіны тры рэгіёны: паўднёвыя і паўднё-заходнія раёны, дзе назіраецца найбольш птушак; цэнтральны – з сярэдняй іх шчыльнасцю; паўночныя і паўночна-ўсходнія, дзе яны сустракаюцца значна радзей. У сярэднім адна, так бы мовіць, айчынная бусліная пара выводзіць 2,5 птушаняці. Больш за ўсё «дзяцей» з’яўляецца ў буслоў, што селяцца на Палессі, у пойме Прыпяці. Там рэдка ў якім вывадку налічваецца менш як тры птушаняці. А ў спрыяльных на харч гады здараліся выпадкі, калі ў асобных гнёздах паспяхова станавіліся на крыло па пяць і нават шэсць буслянят.

Аднак у асобных рэгіёнах колькасны паказчык рассялення буслоў не такі аптымістычны, бо мае тэндэнцыю да змяншэння. Гэта назіраецца найперш на моцна асушаных тэрыторыях, дзе існуе харчовы дэфіцыт. Ці не наогул зніклі гэтыя птушкі ў зоне адчужэння, што ўтварылася пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Справа ў тым, што буслы любяць харчавацца на лугавінах з невысокай травой, сярод якой ім прасцей адшукаць жаб і насякомых. Чарнобыльскія ж тэрыторыі моцна зараслі. І хоць там раскашуе ежа самых розных відаў, вылавіць яе птушкі не могуць, таму і выбіраюць для пасялення больш прыдатныя месцы.

Акрамя жаб, буйных насякомых, слімакоў і іншых безпазваночных, у меню белых буслоў яшчаркі, вужакі, мышы, рыба і інш. У галодны час яны не грэбуюць дзіцянятамі дробных птушак і нават зайчанятамі, калі ім удаецца натрапіць на двух- ці трохдзённы прыплод. Вядомы выпадкі, калі ад адчаю буслы накідваліся на маленькіх куранят. Але апошняе – выключэнне з правіл мірнага суіснавання гэтай птушкі і чалавека.

– Якія б павер’і аб выгадзе суседства з бусламі ні існавалі, якімі б прыгожымі ні былі легенды і паданні пра гэтых птушак, традыцыя заваблівання іх на гнездаванне паступова згасе, – зазначае Ірына Самусенка. – Відца, людзі сталі больш прагматычныя, не праяўляюць жадання дзяліць з бусламі жыццёвую прастору. А таму ў асноўнай сваёй масе перасталі ўстанаўліваць для іх штучныя платформы на слупах, дрэвах і дахах. Дый самі дахі пабудоў, на якіх крылатыя сімвалы Беларусі любяць будаваць сабе жылло, з прычыны выкарыстання сучасных матэрыялаў

5 ПРЫКМЕТ

- Убачыць бусла, які ляціць, – да прыезду сваякоў.
- Калі незамужняя дзяўчына ўбачыць бусла, які ляціць ёй насустрач, то на працягу года яна сустрэне свайго суджанага, за якога выйдзе замуж.
- Добрым знакам лічылася, калі ў дзень вяселля над маладажонамі праляціць бусел. Гэта азначала, што ў іх сям’і пастаянна будзе панаваць згода.
- Той, хто раскідае буслянку, знае рознага роду непрыемнасці – хваробы, сварку з блізкімі людзьмі, безграшоўе.
- Самым страшным пакараннем магла быць маланка, якая трапляла менавіта ў хату таго, хто быў павінен у смерці бусла.

малапрыдатныя для буслянак. Апошнім часам і старых высокіх дрэў стала менш на вясковых вуліцах. У выніку птушкі зрабілі выбар на карысць слупоў ліній электраперадачы. Аднак гэты тып гнездавання стварае пагрозу для іх. Бо існуе вялікая верагоднасць смерці буслоў ад паражэння электрычным токам і ад сутыкнення з правадамі, і ад узгарання гнёздаў пры кароткім замыканні. Паводле падлікаў, цяпер каля чвэрці бусліных пар выводзяць птушанят на слупах ліній электраперадачы, а ў некаторых мясцовасцях – 60–70 %.

Зразумела, сучасныя бусліныя жыллёвыя прыярытэты прынеслі шмат клопатаў энергетыкам. Тыя ў міжсезонне пачалі ліквідаваць размешчаныя на слупах ліній электраперадачы гнёзды. Аднак птушкі вярталіся з выраю і пачыналі ўпарта адбудоўвацца на старых месцах. Тады спецыялісты энергасетак прыдумалі так званыя «яршы» – прывараныя да слупоў металічныя трубы. Гэта пэўным чынам праблему вырашыла, але і спарадзіла новую: пры падлёце аб тыя «патырчакі» буслы траўміраваліся і часта гінулі, што выклікала справядлівае абурэнне прыродаахоўнікаў. Тады Міністэрства прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя сабрала нараду, на якой сумесна з прадстаўнікамі Мінэнерга, канцэрна «Белэнерга», акцыянернага таварыства «Белсельэлектрасетбуд», Навукова-практычнага цэнтра НАН Беларусі па біярэсурсах і грамадскай арганізацыі «Ахова птушак Бацькаўшчыны» прыйшлі да высновы: энергетыкам неабходна спыніць знішчэнне буслянак на слупах ліній электраперадачы і ўзяцца за канструяванне ад-

мысловых апор для гнёздаў. Адпаведную дакументацыю даручылі распрацаваць канцэрну «Белэнерга» і ААТ «Белсельэктрасетбуд». Гэтае рашэнне было выканана, з'явіліся «Рэкамендацыі па ўстаноўцы штучных гнездзішч белых буслоў» з адпаведнымі стандартамі і чарцяжамі. Яны прадугледжваюць розныя варыянты ўстаноўкі платформ для гнязда: ад мантажу на вышыні больш як метр над правадамі да стварэння новых «кватэр» у бяспечных для птушак месцах – на высокіх дрэвах, дахах розных збудаванняў, спецыяльных слупах. Летась новаўвядзенні апрабавалі і, як выявілі, буслам яны прыйшліся даспадобы. У Мінэнерга адзначаюць, што значная работа была праведзена ў апошнія міжсезонне, і з яе вынікамі ўжо «азнаёміліся» сёлетнія буслы-навасе́лы.

Не менш цікавая сітуацыя з адлётам буслоў у вырай. У жніўні птушкі збіраюцца ў чароды і звычайна да Яблычнага спаса пакідаюць родныя мясціны. Асноўны кірунак крылатых сімвалаў Беларусі – Цэнтральная і Паўднёвая Афрыка. Яны вандруюць толькі ўдзень, выкарыстоўваючы так званы лунаючы палёт пры дапамозе ўзыходзячых патокаў падагрэтага паветра. Іх лягчэй знайсці над сушай, чым над морам, таму буслы не выбіраюць шляхоў над вялікімі воднымі паверхнямі. Ляцяць яны з сярэдняй хуткасцю 45 кіламетраў у гадзіну на вышыні 1000–2500 метраў. Як толькі буслы апынаюцца ў тэрмальных патоках, цеплыня літаральна «пхне» іх уверх. Калі падагрэтае паветра заканчваецца, яны павольна лунаюць і зніжаюцца да наступнага тэрмапатока. Пры спрыяльных умовах белыя буслы могуць пераадолець за дзень да 500 кіламетраў. Шлях да месцаў зімоўкі звычайна складае да 11 тысяч кіламетраў, падарожжа займае недзе каля месяца. Маладыя буслы адлятаюць у вырай на 1–2 тыдні раней за сваіх бацькоў. Вясновая ж міграцыя расцягваецца на больш доўгі перыяд. Птушкі пералятаюць на кароткія дыстанцыі, робячы больш прыпынкаў, бо надвор'е ў гэты час псуецца і тэрмальных патокаў становіцца менш.

Арнітолагі сцвярджаюць: праз пацяпленне клімату і ўмяшанне чалавека ў прыродныя працэсы існуе пагроза змены некаторых звычак буслоў, як, зрэшты, і іншых птушак. Прынамсі, гэта адносіцца да адлёту ў вырай. Так, у апошнія гады ў Партугаліі і Іспаніі буслы масава застаюцца зімаваць на гарадскіх смеццевых звалках, дзе

Скульптуры буслоў упрыгожваюць фантан на плошчы Незалежнасці ў Мінску

для іх заўсёды ў дастатку ёсць корм. Праўда, у Беларусі такая з'ява пакуль не пашырылася, сустракаюцца толькі асобныя выпадкі, калі птушкі ігнаруюць далёкі пералёт і застаюцца на зіму дома. Тым не менш вучоныя занепакоены, што лёгкія спосабы здабычы харчавання могуць прывесці да змяненняў у паводзінах буслоў на генетычным узроўні і яны не толькі будуць праводзіць зімовы час на смеццевых звалках, але і стануць гнездавацца побач з імі. І тады цалкам верагодна, што гэтыя велічныя птушкі, якімі мы ганарымся і якіх любім, могуць стаць звычайнымі «памыйнікамі».

Пакуль жа гэта ўсяго толькі перасцярогі людзей, якія па роду сваёй дзейнасці займаюцца вывучэннем буслоў. Як для нас, дык больш аптымістычна гучаць іх запэўніванні пра рост папуляцыі гэтых птушак у нашай краіне. А гэта значыць, што буслы былі, ёсць і будуць крылатымі сімваламі Беларусі.

Сяргей ЖОЛУД